

ACHTER DE FEITEN AAN

Factchecken in de wetenschapsjournalistiek

Hans van Maanen Ronald Veldhuizen

Minireader bij de VWN-workshop van
28 maart 2017

Een paar dingen vooraf

Factchecken is helaas nog altijd broodnodig: wetenschappers, persvoorlichters en dagbladjournalisten hebben er allemaal belang bij om snel nieuws te brengen: dan glipt er wel eens iets onbehoorlijks door. Wie zich aan factchecken waagt, zal merken dat het, journalistiek gezien, een vak apart is. In zekere zin beperk je jezelf: je controleert andermans uitspraken en neemt zaken die al gezegd zijn, nog eens onder de loep. Het is dus geen klassieke journalistiek, waarbij je juist uitzoekt wat er níét gezegd is.

Je holt dus achter de feiten aan. Dat is een van de minder plezierige kanten van factchecken: het is leuk, maar je bent lang niet zo scheppend bezig als tijdens gewoonlijk journalistiek werk. We raden daarom aan om parttime te factchecken. Sowieso wordt het wel eens pittig, ook op emotioneel vlak: je jaagt heel wat mensen in het harnas en zult daarom geregeld negatieve e-mails en verontwaardigde telefoontjes krijgen.

Zorg er daarom ook voor dat je steun hebt en dus niet alleen werkt. Factchecken doe je bij voorkeur binnen een team. Een team heeft het vermogen om met verschillende brillen naar een zaak te kijken en je voor fouten te behoeden. Ook handig: een team loopt vaker verdachte claims tegen het lijf, wat de zoektijd voor een factcheckrubriek aanzienlijk vermindert.

Lont ruiken

Hoe herken je twijfelachtige beweringen? Nogmaals: een team verkort de zoektijd naar zulke claims direct. Verder is het een vaardigheid die je prima kunt trainen. Voor elke claim die je uitzoekt, ontdek je vanzelf of je aanvankelijke inschatting klopte.

Daarnaast horen je alarmbellen af te gaan bij de volgende zaken:

- *Zwakke vakken.* Voeding, (evolutionaire) psychologie, farmaonderzoek en opiniepeilingen komen vaker met dubieuze claims in de pers.

- *Zwakke broeders en onderzoeksgroepen.* Denk aan de recent in opspraak geraakte Brian Wansink, maar ook aan Steve Blair, Hynek Burda, Satoshi Kanazawa en ook de talloze Harvard-gezondheidsonderzoeken. En vergeet niet: onderzoeksbureaus die in opdracht werken.
- *Zwakke tijdschriften.* Elsevier-vehikels en *PNAS* (vooral de direct submissions), maar ook *Lancet*, *BMJ* en *Nature* willen wel eens de mist in gaan.
- *Lokaas.* Choccola, voeding, burgermanszorgen, de jeugd van tegenwoordig...
- *Spektakel.* Als iets te mooi klinkt om waar te zijn, dan is dat het vaak ook.
- *Belangen.* Kijk eens naar wie het onderzoek heeft gefinancierd. Die willen ook wel eens studieopzet bepalen, het rekenwerk verrichten, de publicatie helpen schrijven. Volg het geld.
- *Slecht rekenwerk.* Loop meteen even wat cijfers na in de oorspronkelijke studie. Als er op prominente plekken rekenfouten staan, is er vaak meer mis.

Techniek

Kies vervolgens de claim die je wilt checken.

- *Context.* Wees specifiek, maar houd er ook rekening mee dat elke claim in een context wordt gemaakt. Als je bijvoorbeeld een uitspraak van Geert Wilders over islamisering heel nauw factcheckt, zoals *NRC Handelsblad* laatst (tot tweemaal toe) deed, kan de factcheck een uitkomst krijgen die impliceert dat Nederland islamiseert, terwijl de realiteit complexer ligt. Of dit: als je te specifiek inzoomt op één wankle studie achter een claim, maar context negeert zoals eerder onderzoek naar dezelfde claim, kun je ten onrechte concluderen dat iets wel/niet klopt.
- *Bron.* Lees de studie achter de claim aandachtig. Je moet boven de stof komen te staan. Dat wil zeggen: je moet niet alleen de studie begrijpen, maar deze ook in eigen woorden goed kunnen duiden. Kijk niet alleen naar resultaten, maar vooral ook naar de methoden.
- *Bel.* Deskundigen uit je netwerk weten meer over statistiek, methodiek en het vakgebied dat je checkt. Bel ze en leg jouw bedenkingen over het onderzoek aan ze voor. Dat scheelt je veel tijd en behoed je voor mogelijke fouten.
- *Vraag* eventueel ook de auteurs. Soms kan het nuttig zijn om de auteurs van het onderzoek bij je factcheck te betrekken, of de mensen die de verdachte claim maakten. Zo ontdek je hoe zij hun bewering denken te onderbouwen en kun je ze zo nodig tot specifieke uitspraken dwingen.
- *Bel* nog een deskundige. Bellen, bellen, bellen.
- *Vertrouw op je oordeel.* Als je eenmaal genoeg hebt rondgebeld en gefileerd, moet je stevig in je schoenen staan en een dubieuze bewering van tafel durven te vegen.

- *Verdrink niet in je bezwaren.* Met andere woorden: orden je kritiekpunten en houd het overzichtelijk voor jezelf. In je factcheck kun je sowieso slechts enkele punten behandelen.
- *Controleer alles driedubbel.* Ga pas over tot publiceren wanneer je alles een paar keer hebt nagelopen en nagerekend.
- *Formuleer duidelijk.* Vermijd ingewikkelde percentages in je lopende tekst (zie ook de 'klassieke instinkers'). Denk eraan dat het algemene publiek geen goed idee heeft van wat significantie betekent, of zelfs een controlegroep. Leg dus uit wat ze betekenen. 'Niet-significant' valt bijvoorbeeld uit te leggen als: 'het verband kan ook toevallig zijn' (niet: 'er is dus geen verband'), en 'significant' is eigenlijk niets anders dan 'statistisch stug' (niet: 'aangetoond').
- *Wees open.* Zorg dat je motieven, in ieder geval voor jezelf, duidelijk zijn, en leg je kaarten eerlijk op tafel. Ironie mag, maar pas op met hoon en beledigingen: dan gaan ze over de toon zeuren in plaats van over de inhoud.

Klassieke instinkers

Tijdens de workshop behandelden we ook een aantal klassieke instinkers die vaak terugkomen bij zwak onderzoek. Dat zijn de volgende:

- *Verband en oorzaak.* Oftewel: de bekende correlatie/causatie-denkfout die je vaak bij zogeheten observationeel onderzoek ziet (een epidemiologische studie in plaats van een experiment). Bijvoorbeeld: chocolade voorkomt hartaanvallen. Uit de studie blijkt inderdaad dat mensen die chocolade eten minder hartaanvallen krijgen. Maar komt dat door de chocolade, of doordat chocoladeliefhebbers bewuster leven en er een gezondere leefstijl op nahouden? Voor de tweede oorzaak wordt doorgaans niet voldoende gecorrigeerd.
- *Controlegroep.* Experimenteel onderzoek is vaak betrouwbaarder dan een epidemiologische studie, mits de opzet goed is. Vaak gaat het al mis bij de controlegroep: die verschilt voorafgaand aan het experiment al van de groep die het middel toegediend krijgt, of ontvangt geen eerlijke placebo (als je wil aantonen dat acupunctuur beter werkt dan een placebo, moet de controlegroep er heilig van overtuigd zijn dat ze ook een acupunctuurbehandeling zijn ondergaan, anders zegt het resultaat nog maar weinig over acupunctuur).
- *Representativiteit.* Zijn de onderzochte mensen eigenlijk wel representatief voor de algehele bevolking? En bij peilingen: hoeveel mensen reageerden niet? Bij een non-respons van 50 procent moet je je serieus afvragen of de resultaten nog wel te vertrouwen zijn. Kijk vooral bij internet-peilingen goed naar de methode (een respons van 100 procent is makkelijk te halen door alleen trouwe invullers te benaderen) en altijd naar de vraagstelling (suggestieve vragen, alleen extreme antwoorden).
- *Visexpeditie.* Een significant resultaat heb je zo: met genoeg uitkomstmaten vallen de p-waardes altijd wel ergens goed. Soms is

zo'n verschil bij nader inzien toch niet significant. Bijvoorbeeld: wanneer wetenschappers meerdere mogelijke uitkomsten tegelijk meten, wordt de kans heel groot dat er één per toeval significant anders is; daarvoor moet worden gecorrigeerd.

- *Significant en interessant.* Maar zelfs als het statistisch allemaal wel snor zit, moet je je afvragen wat het gemeten resultaat eigenlijk betekent. Is een significant buikomtrekverschil van 1 millimeter tussen twee groepen wel interessant? En zijn de verschillen binnen de groep niet groter dan tussen de groepen waarmee wordt vergeleken? Hoe groot is het effect werkelijk?
- *Risico's.* Elke 50 gram bewerkt vlees verhoogt het risico op darmkanker met 18 procent. Dat klinkt als heel veel, maar wat betekent het in de praktijk? Als het risico op een ziekte in een gegeven jaar laag ligt, maakt een verhoging van 18 procent het risico een tikkeltje minder laag, maar nog steeds niet groot. Reken je lezers dan ook absolute getallen voor: van 1000 mannen van middelbare leeftijd krijgen er 18 binnen 25 jaar darmkanker. Als die allemaal minder vlees eten, scheelt dat ongeveer een vijfde aan darmkankergevallen op die 18 en houd je er dus 15 over die alsnog darmkanker krijgen. Dat scheelt dus slechts 3 gevallen, waarvoor 1000 mensen dus bang zijn gemaakt en 25 jaar lang hun vlees hebben laten staan. Daarom noemen we zo'n loslopend percentage wel het *number needed to scare* (als variant op *number needed to treat*).
- *Registratie.* Is het onderzoek vooraf geregistreerd? Bij experimenten en trials is dat vooral belangrijk. Wanneer wetenschappers niet vooraf hun opzet ergens online zetten, bestaat de kans dat er achteraf selectief wordt gewinkeld in de resultaten en proefpersonen. Ook analyses van subgroepen moeten vooraf aangekondigd zijn om statistisch iets te betekenen.

Verder lezen

- VWN-lid Aliëtte Jonkers heeft een mooi lijstje van bullshitdetectietechnieken op www.aliettejonkers.nl/2016/01/02/6-tips-om-medisch-nieuws-te-beoordelen.
- Peilingexpert Jelke Bethlehem heeft een fraaie checklist op zijn website peilingpraktijken.nl.
- En natuurlijk (tip van Ronald): *Goochelen met getallen* van Hans van Maanen.